OBSERVAȚII ȘI SUGESTII TEORETICE ȘI METODICE CU PRIVIRE LA DIATEZA VERBALĂ ÎN LIMBA ROMÎNĂ

DE

N. GOGA

O parte din morfologie, tratată superficial în gramaticile vechi, e și aceea a verbului în general și a diatezei în special.

Aceasta se explică uneori prin lipsa unei terminologii gramaticale precise, iar alteori prin bogăția de sensuri acordată unuia și aceluiași termen. Adeseori se resimte nevoia unei terminologii adecvate, proprie fiecărei noțiuni, pentru delimitări cît mai precise în cadrul procesului de însușire a cunoștințelor.

Pînă la apariția *Gramaticii limbii romîne* a Academiei R.P.R., nu aveam o denumire aparte pentru ceea ce azi numim d i a t e z ă. Se întrebuința, în general, termenul de „formă" (forma activă, reflexivă, pasivă), termen care era întrebuințat și pentru a denumi felul acțiunii verbale (forma tranzitivă ori intranzitivă), ori pentru a denumi sensul paradigmelor verbale (forma afirmativă, negativă) sau diferitele forme ale timpurilor (trecut : forma imperfectului, perfectului simplu etc. ; viitor : forma viitorului I, a viitorului al II-lea).

Această frecventă întrebuințare a termenului, prin bogăția sa de sensuri, aducea inconveniente serioase în predarea și analiza morfologică a verbului. Trebuia să se găsească termeni noi și potriviți anumitor noțiuni gramaticale. Introducerea noului termen, d i a t e z ă, credem că înlătură o parte a acestui neajuns.

Diateza este definită în *Gramatica limbii romîne*, editura Academiei R.P.R., vol. I, ca marcînd „raportul dintre subiect și complementul direct"[1].

[1] Vezi par. 73, al. f ; p. 109 ; par. 220, p. 243.

BDD-A10377 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

Adevărat însă, că explicarea și exemplificarea fiecărei diateze în parte se fac corect, tocmai pentru că nu sînt conforme definiției date, deoarece nicăieri nu se specifică raportul dintre *subiect* și *complementul direct* [1], ci raportul dintre acțiune și subiect, autorul acțiunii respective [2]. În *Limba română* — fonetică, vocabular, gramatică (Ed. Academiei R.P.R., Institutul de lingvistică, București, 1956), acest neajuns al definiției este înlăturat [3].

Cele două definiții ne dau, în mare, privirea de ansamblu a diatezei. Cea mai strînsă relație, care nu trebuie să scape nici unei definiții elementare, e relația dintre verb, acțiunea verbală și subiect. Ținînd seama numai de această relație, putem avea o idee totuși mai clară, decît dacă am lua în considerație numai verbul și obiectul. Pentru o formulare precisă și închegată trebuie să luăm în considerație toate cele trei elemente: subiectul (logic și gramatical), verbul — acțiunea verbală — și complinirea (compl. direct, indirect etc.). Angrenajul celor trei elemente e deosebit de la o diateză la alta, precum și de la o variantă la alta în cadrul aceleiași diateze — a celei reflexive.

★

Înainte de a trece la analiza diatezei, e bine să precizăm problema verbelor tranzitive și intranzitive, care ne va ajuta să înțelegem mai bine diateza în limba română, și de ce anume nu toate verbele pot să aibă cele trei aspecte ale diatezei; de ce unele au numai diateza activă etc.

Cînd se face analiza morfologică a verbului, raportîndu-ne la sensul lui (sens în înțelesul de felul cum se desfășoară, cum se răsfrînge acțiunea verbală asupra obiectului determinant), se are în vedere felul acțiunii verbale respective. Cînd acțiunea verbală se răsfrînge direct asupra obiectului, verbul e tranzitiv. Ex.: Chirurgul *operează pe bolnav*. Tractorul *ară pămîntul*.

Grafic, această relație — acțiune verbală, obiect — acest transfer al acțiunii verbale asupra obiectului, se poate arăta astfel:

Tractorul	Chirurgul	(S)	o [4]
↓	↓	↓	↓
ară	operează	(V)	≷
↓	↓	↓	↓
pămîntul	bolnavul	(Ob.)	△

Fig. 1

---

[1] Vezi despre aceasta și L. Onu, *Un monument important în studiul limbii române*, în *Steaua*, an. V, 1954, nr. 6, p. 83.

[2] Vezi par. 221, 222, p. 243 și par. 224, p. 244.

[3] Vezi p. 125.

[4] Notăm subiectul acțiunii verbale (S) cu o, verbul, acțiunea verbală (V) prin ≷, obiectul, complementul direct (Ob.) △ și celelalte complemente (C) cu ◇. Aceste semne le păstrăm și pentru celelalte scheme, în tot parcursul prezentării noastre.

BDD-A10377 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

Cînd acțiunea verbală nu trece direct asupra unui obiect, cînd nu poate să aibă un complement direct, felul actului verbal e *intranzitiv*. Ex.: *Elevul iese la tablă. Vaporul pleacă în larg.*

Grafic se prezintă astfel:

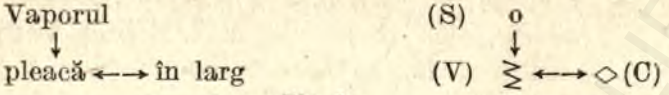

Fig. 2

Se întîmplă adeseori ca verbele tranzitive să fie folosite într-un context, fără să mai aibă obiectul direct prezent, deci fără să fie evidentă și concretă trecerea acțiunii verbale asupra unui complement direct, arătîndu-se numai circumstanțele, împrejurările în care această acțiune verbală se desăvîrșește. Ex. Tractorul *ară adînc*. Bunicul *povestește frumos*. Oare în aceste cazuri mai putem vorbi de felul actului verbal ca tranzitiv?

Și în aceste cazuri, cînd verbul e folosit absolut, desprins de obiectul său (în mod formal, deoarece în realitate, deși complementul direct nu este enunțat, el este simțit totuși ca prezent) rămîne tot tranzitiv, întrucît posibilitatea de a avea un obiect, asupra căruia să se răsfrîngă acțiunea, rămîne imanentă. Cînd spunem că „bunicul povestește frumos", cu toate că nu specificăm ce anume, ne dăm seama că povestește *ceva*, un basm, o întîmplare, o amintire sau altceva.

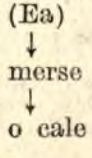
Grafic, aceste propoziții le-am prezenta astfel:

Fig. 3

Uneori și verbele intranzitive pot să aibă sens tranzitiv, în cazul complementului intern. *A merge* e un verb intranzitiv, dar într-un context frecvent în basmele noastre populare ca „mai merse ea ce merse, merse o cale lungă..." are sensul desfășurării acțiunii verbale ca tranzitivă. La fel în exemplul „umblă drumurile-n lat și-n curmeziș".

În acest caz, prezentarea grafică este la fel ca cea din fig. 1:

BDD-A10377 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

Cu toate acestea, împărțirea verbelor, după felul acțiunii verbale, în tranzitive și intranzitive, rămîne justificată. Exemplul verbelor tranzitive folosite fără complementul direct — în mod absolut — nu infirmă încadrarea lor în categoria tranzitivelor, după cum verbele *a merge*, *a umbla* etc. — intranzitive — deși au uneori complement direct (în cazul complementului intern), rămîn totuși la categoria intranzitivelor.

Reiese de aici că pentru a preciza felul acțiunii verbale în mod absolut, desprins de context, de o anumită relație dată, va trebui să găsim o formulă care să generalizeze raportul, relația despre care am vorbit, în mod absolut.

Folosindu-ne tot de schemele date pînă acum și generalizînd subiectul și obiectul prin neutrul pronumelui nehotărît și făcînd apoi relația dintre ele (subiect — obiect), prin verbul respectiv (subiect — verb — obiect), definim în mod general felul acțiunii verbale astfel :

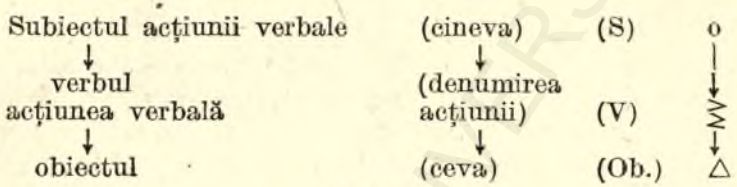

Fig. 4

Astfel, pentru a stabili felul cum se desfășoară acțiunea la anumite verbe, e suficient să le trecem prin schema arătată în fig. 4. În cazul că aceste verbe pot forma, în combinații și expresii folosite frecvent relația, expresia sintactică dată, ele sînt tranzitive, în caz contrar, intranzitive.

În cazul unor verbe ca : *a citi*, *a desena*, *a bea*, *a culege*, *a iubi*, *a dobori* etc. avem de-a face cu verbe tranzitive, deoarece, conformîndu-ne schemei indicate (fig. 4), putem alcătui expresii, combinații frazeologice conforme uzului general din limba noastră : *cineva citește*, *desenează*, *bea* sau *culege ceva* ; *cineva iubește*, *doboară ceva* sau *pe cineva*.

Procedînd la fel cu verbe ca : *a fi*, *a curge*, *a hoinări*, *a ședea*, *a alerga*, *a apărea*, *a oscila* etc., ne dăm seama că, înscriindu-le prin anumite formulări care să corespundă formal schemei din fig. 4, deci să aibă un complement direct, ajungem la forme și combinații nefirești, neconforme exprimării corecte, de unde se vede că ele nu pot forma relații sintactice din care să rezulte acțiunea lor tranzitivă, și ca atare sînt și rămîn intranzitive.

★

Bazați pe aceste observații, lămurirea diatezelor e mult mai ușoară.

Cum schemele sînt instructive și ajută la intuiția relațiilor gramaticale, le vom aplica și aici, pornind, cu anumite observații, de la *Metodica predării limbii române* la clasele V—VII (Ed. de Stat didactică și pedagogică, 1955).

BDD-A10377 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

Se spune în acest manual, căutînd să se explice diateza activă, că „subiectul face acțiunea și altcineva (complementul direct) o suferă" (p. 258). Or, chiar dacă acțiunea nu se răsfrînge asupra cuiva, deci chiar dacă nu are sens tranzitiv, tot diateză activă rămîne [1].

Diateza activă: subiectul determină, face acțiunea verbală, indiferent ce se întîmplă cu această acțiune, că trece sau nu asupra unui obiect. Deci atît verbele cu sens tranzitiv, cît și cele cu sens intranzitiv, pot să aibă diateză activă. Ex.: Publicul aplaudă (tranzitiv). Lichidele curg (intranzitiv). Schematic, diateza activă poate să fie realizată ca în fig. 5:

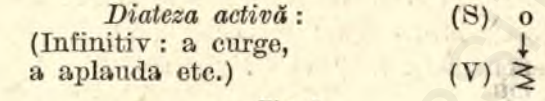

Fig. 5

Diateza reflexivă: subiectul face și suferă acțiunea verbală. Acțiunea verbală determinată de subiect se întoarce asupra celui ce a determinat-o, asupra subiectului, care în acest caz devine și obiectul, complementul direct al acțiunii verbale respective. Ex.: Soldații se spală (infinitiv „a se spăla"). Prezentarea grafică se face în fig. 6.

Diateza reflexivă:
(infinitiv: a se spăla)

Fig. 6

Cum însă subiectul gramatical este și obiectul acțiunii verbale, în exprimare, această valoare dublă e redată prin alăturarea la subiect a pronumelui reflexiv care. Aceasta permite să observăm că acțiunea se răsfrînge asupra subiectului, respectiv a pronumelui — care-i ține locul [2].

Dacă ar lipsi pronumele reflexiv care identifică subiectul, am avea „Soldații spală", ceea ce nu exprimă conținutul pe care vrem să-l redăm. Iar dacă înlocuim pronumele cu ceea ce el reprezintă, am avea „Soldații soldații spală", un fel de exprimare care-și găsește pe de-a-ntregul conținutul în formularea ceva mai abstractă: „Soldații se spală" [3].

---

[1] Adevărat că autoarea voia să opereze cu un astfel de verb (tranzitiv), deoarece numai acesta poate să aibă toate aspectele diatezei verbale și să folosească astfel, în exemplele date pentru toate diatezele, unul și același verb. Era însă cazul să exemplifice și printr-un verb intranzitiv diateza activă. Autoarea revine mai tîrziu teoretic (p. 259), fără însă să exemplifice ori să redea grafic cum procedase cu celelalte.

[2] Această situație e valabilă numai pentru reflexivul propriu-zis, reflexivul obiectiv.

[3] În cazul formelor reflexive unde subiectul acțiunii pare că lipsește: „Te speli", „Mă voi bărbieri" etc., subiectul acțiunii se află în desinența care arată persoana.

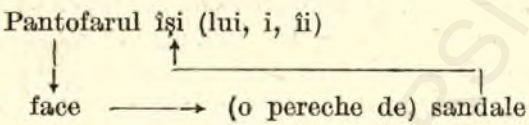
BDD-A10377 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

Situația diatezei cu pronumele reflexiv în dativ e puțin deosebită. Aici complementul direct nu este identic cu subiectul acțiunii verbale, ci aparține numai subiectului respectiv. Acțiunea subiectului respectiv, care în cazul diatezei reflexive cu pronumele în acuzativ, revine asupra sa, în cazul diatezei reflexive cu pronumele în dativ, trece asupra unui obiect și indirect asupra subiectului acțiunii.

„Pantofarul *își face* o pereche de *sandale*". Conținutul enunțării noastre nu arată numai că „pantofarul face sandale", ci că aceste sandale pe care el le face îi aparțin, sînt ale lui, le face pentru el.

Diateza reflexivă cu pronumele în dativ :

(Infinitiv : a-și face, a-și legăna etc.)

Schematic am arăta-o astfel :

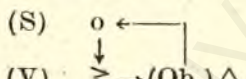

Fig. 7

Înainte de a trece la prezentarea diatezei pasive, se impune încă o precizare. Nu există acțiune verbală în afara unui autor, agent, subiect care să determine acea acțiune.

În consecință, trebuie să deprindem pe elevi (chiar și pe studenți) să facă distincție între subiectul acțiunii verbale — subiectul logic — și între subiectul gramatical. În cazul diatezei pasive avem în vedere ambele subiecte.

Diateza pasivă : subiectul (e vorba de subiectul gramatical care în cazul dat nu este identic cu cel al acțiunii verbale) suferă lucrarea, acțiunea verbală. Ex. : *Iarba este cosită.*

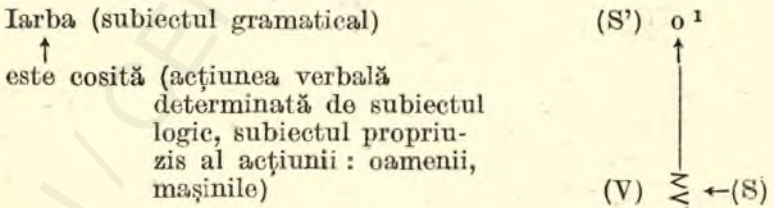

Fig. 8

[1] Din schemele de pînă acum s-a putut observa că săgeata mergea dinspre subiect spre verb, ceea ce însemna că subiectul gramatical era și autorul, subiectul acțiunii verbale, subiect logic. În schema din fig. 8, direcția acțiunii verbale e dinspre verb spre subiectul gramatical (S'). Acțiunea verbală se răsfrînge asupra unui subiect care nu este identic cu subiectul acțiunii verbale. Aici avem două subiecte, unul care face acțiunea, subiectul logic, și al doilea subiect, despre care se vorbește în propoziție, care suferă acțiunea, subiectul gramatical.

BDD-A10377 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

Din cele prezentate pînă aci reiese clar că numai acele verbe a căror acțiune se răsfrînge asupra cuiva pot avea diateză reflexivă ori pasivă. În consecință numai tranzitivele pot să primească toate aspectele diatezelor.

Verbe intranzitive ca : *a agoniza, a abdica, a absenta, a abuza, a adera, a bubui, a capitula, a clipi, a delira, a depinde, a dormi, a intra, a locui, a mînca, a orbecăi, a țipa* etc. nu pot avea toate formele flexionare ale diatezelor pasive sau reflexive, dar unele din ele pot primi — la persoana a III-a — forma reflexivă impersonală : „Se absentează pe-ntrecute", „Se abuzează prea mult", „Aici se doarme bine", „Se intră pe aici" etc.

★

În ceea ce privește explicarea funcțiunilor diferite ale reflexivului se poate porni de la exemple. Se dau exemple în propoziții cu verbe ca *a se spăla, a se culege, a se bizui, a se însera*. În analiza relațiilor care se stabilesc în propozițiile date, se constată că din punctul de vedere al conținutului sînt deosebiri, iar din punct de vedere formal verbele sînt asemănătoare. De aici tragem concluzia că nu forma, aspectul exterior, determină felul diatezei, ci conținutul, raporturile reale, obiective și logice, care apar în cadrul comunicării respective.

În manualul de *Metodica predării limbii romîne*, amintit mai înainte, s-au strecurat unele greșeli cu privire la explicarea diferitelor funcțiuni ale reflexivului, greșeli ce vor trebui să fie evitate în edițiile viitoare.

Exemplificarea reflexivului obiectiv — reflexivul propriu-zis — se face cu următorul exemplu : „Făt-Frumos *se sui* în luntre", iar explicarea, ce pare că depășește logica realității, e dată sub exemplu, în paranteză : „el *se* sui *pe sine*" (vezi p. 259).

Este evident că paradigma personală *se sui* a diatezei reflexive are sens activ ; e un reflexiv dinamic, cum îl numesc gramaticile despre care a fost vorba. „Făt-Frumos (se sui) urcă, intră în luntre". Verbe asemănătoare sînt : *a se gîndi, a se înroși, a se odihni* etc.

Exemple de *verbe reflexive obiective* sînt cele care se încadrează schemei din fig. 6 [1], ca : *a se acoperi, a se bandaja, a se bărbieri, a se dezbrăca, a se încinge, a se încălța, a se pieptăna, a se peria, a se rujа, a se machia, a se spăla* etc.

În cazul reflexivului de reciprocitate trebuie să participe cel puțin două subiecte a căror acțiune verbală (aceeași acțiune) se răsfrînge reciproc. Ex. : *a se certa, a se logodi, a se îmbrățișa, a se îmbrînci, a se pălmui, a se saluta, a se săruta* etc. Ex. : „Babele se ceartă".

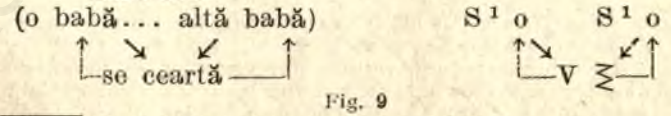

Fig. 9

[1] Unde am analizat de fapt diateza reflexivă obiectivă.

BDD-A10377 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

Schema reflexivului pasiv nu e cu nimic deosebită de cea a diatezei pasive de la fig. 8 pentru că același este și înțelesul. Tocmai pentru că înțelesul este același, aceste forme reflexive pot să fie transformate în forme pasive. Ex.: *a se nota* (a fi notat), *a se premia* (a fi premiat), *a se consuma* (a fi consumat) etc. „Răspunsul elevului se notează". „Porumbul se culege toamna". (Răspunsul elevului este notat. Porumbul este cules toamna).

Răspunsul (elevului)
↑
se notează (de către învățător sau profesor).

Ceea ce au scăpat din vedere ambele gramatici cu privire la această categorie de reflexive e faptul că *reflexivul pasiv* îl avem ca sens și formă numai la persoana a III-a, ca și *reflexivul impersonal*: *se cangrenează, se înserează, se întîmplă, se pare* etc.

Nu ne ocupăm de reflexivul „eventiv" („Gramatica limbii romîne", vol. I, paragr. 225, p. 244) și „participativ" („Limba romînă", p. 126), deoarece, după părerea noastră, ele nu pot constitui o categorie aparte a reflexivelor, întrucît astfel de verbe sînt mult prea puține pentru a putea forma o categorie aparte a reflexivelor. Categorisirea aceasta e făcută după mici nuanțe de sens. Ele se pot încadra însă foarte bine în una din categoriile mari ale reflexivului.

Mult mai potrivit era să se vorbească de verbele p r o n o m i n a l e din limba romînă, despre care nici una din gramaticile amintite nu pomenește nimic. Denumirea unor astfel de verbe își confirmă existența prin numărul lor destul de bogat, în primul rînd, și apoi prin alte caracteristici pe care le vom arăta mai jos.

Pronominalele[1] formează acea categorie de verbe care nu se pot întrebuința și nici nu se întrebuințează fără pronumele în acuzativ ori dativ. Iată cîteva: *a se bizui, a se bosumfla, a se căciuli, a se căina, a se codi, a se bucura, a se cruci, a se cuibări, a se cumințí, a se deda, a se înhăita, a-și închipui, a se interesa, a se îmbujora, a se înfiora, a-și însuși, a se înfuria, a se întrema, a se rușina, a se împietri, a se asocia, a se oțărî, a se împrieteni* etc.

Străinii cînd învață limba romînă, tocmai pentru că n-au cunoștință de această categorie de verbe, întrebuințîndu-le în expresii frazeologice, fac numeroase greșeli. Ei spun: „*Eu interesez de tine* pentru *eu **mă** interesez de tine, Noi îngrozisem de examene* pentru *noi **ne** îngrozisem de examene, Tu ai înfuriat pe el* pentru *tu **te**-ai înfuriat pe el. Noi închipuiam că este ușor* pentru *noi **ne** închipuiam că este ușor* etc.

★

[1] Nu le spunem „reflexive pronominale" deoarece toate reflexivele sînt pronominale. Dacă am voi să rămînă totuși o categorie a reflexivelor le-am putea spune „reflexive întărite". Mult mai corect e să fie numite simplu p r o n o m i n a l e.

BDD-A10377 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)

Este clar că aceste verbe nu se pot identifica cu „reflexivele" decît formal. Tocmai această asemănare formală ne face să vorbim de ele, atunci cînd tratăm reflexivele. Problema lor a fost adusă aci numai tangențial. Sperăm că pe viitor în edițiile care vor urma, gramaticile noastre se vor ocupa și de categoria unor astfel de verbe.

★

Deși problema verbului în limba romînă s-ar părea la început că e ușoară, cercetată mai atent e complexă și pe alocuri dificilă, mai ales cînd e vorba ca noțiunile legate de ea să fie predate în școală. Incontestabil că introducerea termenului de *diateză* a atras după sine o examinare mai atentă și în consecință și clarificarea multor probleme legate de aceasta.

BDD-A10377 © 1957 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.75 (2026-11-06 13:29:14 UTC)